

Selçuk Üniversitesi	
İlahiyat Fakültesi Kütüphane	
Derslik No.	7883
Tarih No.	

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

**NESEFÎ'NİN «TABSİRATÜ'L-EDİLLE»SİNDE
KAZA ve KADER (*)**

Dr. Süleyman TOPRAK ()**

1 — KAZA VE KADER KELİMELERİNİN ANLAMLARI

a) «Kaza»nın Sözlük Anlamı :

Kaza **أَقْضَاءُ** kelimesi, kazâ **قَضَى يَقْضِي قَضَاءً** fiilinden

türemiş bir isimdir. Cemisi akziye (**أَفْضِيَّةُ**) dir. Kelimenin kök manası, «kesmek, ayırmak ve tamamlamak» olup (1) lügatte bir kaç manaya gelir ki, değişik cümlelerde, muhtelif semantik alanlarda aldığı bu manaların hepsinde de kelimenin kök manasının eseri görülür. Meselâ, kazâ, iki hasım arasında hükmetmek manasına gelir ki, hâkim onların arasında hükmedince aralarındaki anlaşmazlığı sona erdirmiş ve haklıyla haksızı kesin olarak birbirinden ayırmış olur. Bu sebeple hâkime de aynı kökten türeyen kâdî **القاضي** ismi verilmiştir (2).

Bu fiil, tef'îl babına nakledilince (**قَضَى**) «öldü» manasına gelir. İnsan ömrü tamamlandığı ve dünya ile âhiret kesin olarak birbirinden ölümle ayrıldığı için ölüme «kazâ» fiili kullanılmıştır (3).

(*) «Tabsiratü'l-Edille» isimli eserin müellifi Ebu'l-Mu'in Meymun b. Muhammed en-Nesefî (418-508 H./1027-1115 M.), Ehl-i Sünnet'in Mâtürîdî ekolüne mensup büyük bir mütekekkimdir. Onun çalışmamıza konu olan eseri de Mâtürîdî mezhebinin en geniş ve tafsilatlı kelâm kitaplarından biridir. Dünyanın bir çok kütüphanesinde, bu arada Konya Yusufâğa Kütüphanesinde de yazmaları bulunan eserin henüz baskısı yapılmamıştır. Buğâra'lı olan müellifin Tabsiratü'l-Edille'den başka «et-Temhîd Li Kavâ'idit-Tevhîd, Bahru'l-Kelâm, el-'Umde Fi Usûli'd-Dîn, el-Âlim ve'l-Müteallim, İzâhu'l-Muhicceh Li Kevni'l-Akli Hucceh» isimli eserleri de vardır. (bkz. ez-Zîrikî, Hayreddin, el-A'lâm, c. VIII, s. 301).

(**) Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

(1) Âsım Ef. Kâmus Tercemesi, c. IV, s. 1135; İbn Manzur, Lisanu'l-Arab, c. XX, s. 47, Bulak, 1307 H.

(2) Ebu'l-Huseyn, Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa, c. V, s. 99.

(3) Müncid, s. 636; Ebu'l-Hüseyin, a.g.e., c. V, s. 99.

Kazâ kelimesi «emir» manasına gelir

وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ

âyetinde (4) bu manada kullanılmıştır ki, «Rabbin, kendisinden başkasına ibadet etmemenizi kesinlikle emretti.» demektir (5). Burada Yüce Allah'ın bu husustaki emrenin kesin ve tam sonuçlanmış bir emir olduğunu, kullanılan fiilin manasından anlıyoruz. Çünkü fiil buna delalet etmektedir (6). Yapılan bir işin tamamlandığını ifade etmek için de kullanılır (7).

ثُمَّ قَضَىٰ أَجَلًا

âyetinde (8) ölüm zamanının Allah tarafından tayin ve

takdirinin tamamlandığı manasınadır (9). Yer ve göğün iki günde yaratıl-

dığını bildiren قَضَيْنَا سَبْعَ سَمَوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ) âyetinde (10) de aynı

manaya gelmektedir ki, bu, gayeye matuf, plânlı ve emsalsiz bir işi tamam-lamadır şüphesiz (11). Bu son âyet-i kerimede «kazâ» fiili aynı zamanda yapılan işin sanatkârane ve sağlam bir şekilde yapıldığına da delalet eder (12).

İ'lâm (bildirme) manasına da gelir ki,

وَقَضَيْنَا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَآءَ فِي الْكِتَابِ

âyetinde (13) bu manada kullanılmıştır. «Biz kitapta İsrailoğullarına kesin olarak bildirdik.» demektir. Aynı zamanda burada nihai emir ve haberin mahalline ulaştırılmış olduğu da anlaşılır (14).

Yerine getirmek, bitirmek ve bir mükellefiyetten kurtulmak manasına da gelir ki, قَدْ قَضَىٰ فُلَانٌ دَيْنَهُ sözünde «borcunu ödeyip (ödeme işini ta-mamlayıp) mes'uliyetten kurtuldu» manasına gelir (15). Borç ödenince borçla borçlunun arası ayrıldığı için bu kelime ile ifade edilmiştir. Yani kelimenin kök manası buna müsaittir.

(4) İsrâ, 17/23.

(5) el-Ezherî, Tehzîbu'l-Luğa, c. IX, s. 211; Râğıb el-İsfahânî, el-Müfredât, s. 613, 1970 baskısı.

(6) bkz. İbn Manzur, a.g.e., c. IV, s. 1135.

(7) Âsım Ef. a.g.e., c. IV, s. 1135.

(8) En'am, 6/2.

(9) el-Ezherî, a.g.e., c. IX, s. 211.

(10) Fussilet, 41/12.

(11) Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s. 613.

(12) el-Cevherî, es-Sıhah, c. VI, s. 2464.

(13) İsrâ, 17/4.

(14) el-Cevherî, a.g.e., c. VI, s. 2464.

(15) el-Ezherî, a.g.e., c. IX, s. 212

«Kaza» kelimesi, bir şeyin sağlam yapılması (ihkâm) ve muhkem oluşu manasına da kullanılır. Nitekim yukarda geçen Fussilet, 42/17 ayetinde bu manaya geldiği gibi, beşerî işlerde de aynı manada kullanılır. Elbiseyi diken terziye **قَدَضَيْتَ هَذَا الثَّوْبَ** demek gibi. Burada «*işini sağlam ve sanatkârane yaptın*» manasına kullanılmıştır (16).

«Kaza» kelimesi, burada saydıklarımızdan başka birkaç manaya daha kullanılmaktadır ki, (17) yukarda sıraladığımız manalarda olduğu gibi, bunlarda da kelimenin kök manası hakimdir. Ve bu manaların hepsi de «*kesip ayırmak ve tamamlamak*» manasında düğümlenmektedir. Kelimenin muhtelif kullanılışlarında aldığı manaların hepsinin mihverini tesbit edilen bu kök mana teşkil eder.

b) «Kader» Kelimesinin Sözlük Anlamı :

Kadere **قَدَرُ** kökünden türeyen kader **الْقَدَرُ** kelimesi lügatte miktar, ölçü bir şeyi bir ölçüye göre tayin ve tesbit etmek ve bir hikmete göre yapmak manalarına gelmektedir (18). Allah'ın kudretine inanan

mayan kâfirler hakkında inen **وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ** «Allah'ın kadrini hakkıyla takdir etmediler» (19) ayetindeki kadrin manası «*gereği gibi bilmediler*» demektir (20). Onların Yüce Allah'ı layık olduğu sıfatlarla sıfatlayamadıklarını haber vermektedir (21).

Kader kelimesi lügatte, değişik alanlarda kullanılması sonucu, bu kök mana etrafında dönen birkaç manaya daha gelir : Bir şeyin kemiyetinin (sayı ve miktarının) açıklanması manasına gelir (22). Bu mana, kelimenin kök manasında bulunan «*miktarları takdir*» ile ilgilidir şüphesiz.

Tef'il babına nakledilmekle, «*takdir*», bir şeye güç yetirmek ve kâdir olmak manasına gelir (23). Bu güç de sınırlı olacağı için, kelimenin kök manası buna da elverişlidir.

(16) Ebu'l-Hüseyin, a.g.e., c. V, s. 99; el-Ezherî, a.g.e., c. IX, s. 212.

(17) bkz. İbn Manzur, Lisanu'l-Arap, c. XX, s. 47-49; Âsım Efendi, a.g.e., c. IV, s. 1135-1136; el-Cevherî, a.g.e., c. IV, s. 2463-2464.

(18) İbn Manzur, a.g.e., c. VI, 382-384; Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s. 596-597; Âsım Ef. a.g.e., c. II, s. 618.

(19) En'am, 6/91.

(20) Atay, Hüseyin, Kur'an'a Göre İman Esasları, s. 89.

(21) Ebu'l-Hüseyin, a.g.e., c. V, s. 63.

(22) Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s. 596.

(23) Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., s. 596; Âsım Efendi, a.g.e., c. II, s. 618.

Ölçülü ve sınırlı vermek, yani azaltmak manasına da gelir. Nitekim

يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ

âyetinde (24) rızkın ölçülü verilmesinden ka-

sıt, diğerine göre daha az verilmesidir ki, (25) bu da bir ölçü dahilindedir.

Bundan başka «kader» kelimesi, hazırlamak, (26) düzeltmek, kolaylaştırmak, müddet tayin etmek... gibi manalara da gelmektedir ki, (27) bunların hepsi, yukarda belirttiğimiz kök manalar ile ilgilidir.

c) Terim Olarak Kaza ve Kader :

Lügatte birden çok manaya kullanılan bu kelimeler, terim olarak hemen hemen daima birlikte kullanılır ve aralarında bir ilişki kurulur. Buna göre kaza ve kader kelimelerinden biri, mahlukâtın belli bir plan ve ölçüye göre takdir edilmesi, diğeri de takdir edilen şekle göre varlıkların yaratılması, ortaya çıkması manasına gelmektedir. Her iki mana da bu kelimelerin sonradan kazandıkları izafî manalar olduğu için ve bu kelimelerin kök manaları ikisi için de kullanılmaya müsait olduğundan, bu ikisinden hangisine kaza, hangisine de kader denileceği hususunda ihtilaf edilmiştir. Daha sonra ortaya çıkan türlü fikirler neticesinde bu istilahî manaları alan kaza ve kader kelimeleri başlangıçta bu manalara kullanılmıyordu (28).

Dinî terimleri «Ta'rifât» isimli kitabında toplayan Seyyid Şerif el-Cürcanî, kazayı «mevcudatın ezelden ebade kadar câri olacak bütün hallerini bildiren küllî ve ilahî hükümden ibarettir» diye tarif ediyor (29). Buna göre kaza, ezeldeki hükümdür. Kaderi de «muayyen sebep ve şartların var oluşundan sonra Levh-ı Mahfuz'da yazılı olan şeylerin (mümkünlerin) birer birer yokluktan varlığa geçişi» olarak tarif etmektedir ki, bu da kazaya uygun olarak meydana gelir (30).

Kaza ve kader kelimelerinin Eş'arî ve Mâtürîdî mütekellimlerce farklı manalarda kullanıldığı görülmektedir. Cürcanî'nin yaptığı bu tarifler Eş'arîlerin tarifine yakındır. Eş'arî'ye göre kaza, yaratma, hüküm verme, haber verme ve emretme manalarına gelir (31). Buna göre istilahî manada

(24) Ra'd, 13/26.

(25) Râğıb el-İsfahanî, a.g.e., s. 597; İbn Manzur, a.g.e., c. VI, s. 385.

(26) İbn Manzur, a.g.e., c. VI, s. 386.

(27) bkz. el-Ezherî, Tehzibul-Lüğa, c. IX, s. 24.

(28) bkz. Atay, Hüseyin, Kur'an'a Göre İman Esasları, s. 90-91.

(29) el-Cürcanî, Seyyid Şerif, Kitabul-Ta'rifât, s. 108.

(30) Aynı eser, s. 105.

(31) el-Eş'arî, Ebu'l-Hasen, el-Luma', s. 81, Kâhire, 1955.

kaza, Allah'ın ezeli karar ve hükmüdür. Allah'ın iradesine göre bütün varlıklar için geçerli olan bu ezeli hüküm zamanla gerçekleşir. Kader ise, herşeye ait özel hüküm ve karardır; varlıkların birer birer yokluktan varlığa geçmeleridir. Bu da ilahî iradenin, zaman içinde onların her birinin ölçü ve sınırlarını tesbit ederek, onları ayrıntılarıyla ortaya koymasısıdır (32).

Mâtürîdîlere göre kaza, tekvine râci' olan yaratmaktır. Yani Allah'ın ezelde takdir ettiği şeyleri, zaman, mekan ve sebepleriyle birlikte yaratmasıdır. Yüce Allah'ın, ezeli iradesine uygun olarak insanı yaratması gibi. Eş'arîlerinki uygun olduğu gibi, bu tarif de «kaza»nın lügat manasına uygundur. Çünkü yaratmak, icâd (var etmek) fiilinin tamamlanması, yoklukla varlık arasının kesin olarak ayrılmasıdır.

Mâtürîdîler kaderi de, «*var olmasından önce muayyen miktar üzere bir şeyi irade ile takdir etmektir*» diye tarif ediyorlar. Bunun varlıklar âlemine çıkışı, «kaza» ile ve takdire uygun olarak gerçekleşir. Allah'ın ezelde, hususî bir surette ve hususi bir yönde, mahdud bir biçimde insanın var olmasını takdir etmesi gibi, Kaderin bu tarifi de, «*birşeyin ölçü ve miktarını belirtmek*» olan lügat ve kök manasına uygundur. Çünkü iradenin tahsisi, bütün kemiyet, keyfiyet ve miktarlar için bir açıklamadır (33).

Mâtürîdîlerin tarifine göre kader daha genel, kaza ise özeldir. Diğer bir ifade ile her kaza kader, ama her kader kaza değildir. Çünkü kaderde olup da henüz kaza olmayan yani meydana gelmeyen şeyler de vardır. Eş'arîlerinki ise bunun tersidir. Çünkü Eş'arîlerin kaza dediğine Mâtürîdîler kader, Mâtürîdîlerin kaza dediğine de Eş'arîler kader diyorlar. Buradaki ihtilâf sırf lafzî bir ihtilaf olup tarifler hemen hemen birbirinin aynıdır.

İmam Gazzâlî, kaza ve kaderi Mâtürîdîler gibi; feylesof İbn Sinâ da Eş'arîler gibi tarif etmişlerdir ki, İbn Sinâ'ya göre kaza, kaderden daha şumullüdür (34).

Değişik âlimler tarafından daha başka tarifler yapılmışsa da bunların hepsi, yukarda verdiğimiz Mâtürîdî ve Eş'arîlerin tanımlarından birine uyaktadır. Onun için bu iki ekolün tanımlarını vermekle yetiniyoruz. ۲۳

(32) Şeyhzâde, Nazmu'l-Ferâid, s. 23.

(33) el-Meydânî, Abdurrahman Habenneke, el-Akidetü'l-İslâmiyye ve Üstüsüha, s. 730.

(34) Abdulkerim el-Hatîb, el-Kazâ ve'l-Kader beyne'l-Felsefe ve'd-Din, s. 149 - 150.

2 — «TABSİRETÜ'L-EDİLLE»DE KAZA VE KADER

a) Neseî'nin Kaza ve Kader Kelimelerine

Verdiği Anlam :

Tabsire'nin müellifi Ebu'l-Mu'in en-Neseî, kaza ve kader konusuna ayırdığı bölümde önce Yüce Allah'ın, bütün fiillerin yaratıcısı olduğunu isbât ettiğini belirterek, bu fiillerin olmasına hükmeden ve takdir edenin de Yüce Allah olduğunu ifade ettikten sonra kaza ve kader kelimelerinin manalarına geçiyor. Önce «kaza» kelimesiyle kastolunan manaları misâlleriy-le beraber şöyle sıralıyor :

1 — Hüküm manasına gelir. Meselâ : قَضَى الْقَاضِي عَلَى فُلَانٍ denir ki,

«onun aleyhine hükmetti» demektir (35).

2 — Emir manasına gelir. Nitekim Yüce Allah وَقَضَى رَبُّكَ أَلاَّ تَعْبُدُوا إِلَّاَّيَّاهُ

buyuruyor ki, (36) «kaza»nın buradaki manası, «Rabbın emretti, hükmetti ve gerekli kıldı» demektir.

3 — الْفَرَاعُ Bitirmek, boşalmak manasına gelir ki, قَضَيْتُ أَمْرَكَذَا

وَأَنْقَضَيْتُ الْأَمْرُ denildiği zaman «ben o işi bitirdim, o iş de bitti» manasına gelir. Çünkü o (iş) kazadan etkilenmiş, onun tesiri altında kalmıştır. Yine

قَضَيْتُ حَاجَةَ فُلَانٍ deyince, «onun ihtiyacını giderdim» demektir.

ضَمَيْتُ الدِّينَ deyince de, «onun ödenmesini bitirdim ve sorumluluğundan kurtuldum» demektir.

4 — Bu kelime fiil manasına da gelir ki, bu konuda müellifin kastettiği ve muradına en uygun olduğunu belirttiği mana budur. Bu manaya önce Ebu Züeyb el-Huzeli'nin (37) şu beytiyle delil getirmektedir :

(35) en-Neseî, Ebu'l-Mu'in, Tabsiretü'l-Edille, v. 182 a.

(36) İsrâ, 17/23.

(37) Ebu'l-Huzeyl'in asıl adı, Huveylid b. Hâlid b. Muharris'dir. Huzeyl oğullarından, hem câhiliyye ve hem de İslâmiyet devrinde yaşamış olan büyük bir muhadram şâirdir. Müslüman olduktan sonra Medine'ye yerleşmiş, savaşlara ve fetihlere katılmıştır. Hz. Osman devrine kadar yaşamış, Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh ordusuyla 26/647 senesinde Afrika fethine katılmış, Abdullah b. Zübeyr'in de aralarında bulunduğu bir toplulukla fetih müjdesini Hz. Osman'a getirirken Mısır'da 27/648 yılı civarında vefat etmiştir. Afrika'da vefat ettiği de söylenmektedir. (ez-Ziriklî, Hayreddin, el-A'lam, c. II, s. 373.)

وعليها مسرودتان قضاها داود اوصنع السوابع تبع

«ikincinin de üzerin-

de, Davut Peygamberin veya zırh sanatkârı meşhur Tübbe'in maharetle ördüğü (yaptığı) iki zırh vardı.» (38). Bu beyitteki قضاها kelimesi «sağlam ve maharetle yaptı» manasınadır. İbn Urfe de : «Bir şeyin kaza-sı, sağlam ve tam yapılmasıdır, infaz edilmesi ve bitirilmesidir» demiştir. Nesefî burada Kur'an'ın indiği ve Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemdeki şîrle kelimenin manasını açıklamaya çalıştığı için semantik metodu kullanmıştır.

5 — İ'lâm ve ihbâr (haber vermek ve bildirmek) manasına gelir. Yü-

ce Allah : وَقَضَيْنَا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَءِيلَ فِي الْكِتَابِ buyurmuştur. (39) Burada kaza,

«onlara haber verdik» manasına gelir.

«Kaza» bir şeyin son bulması ve tamamlanması manasına da gelmektedir ki, (40) bu manaların hepsinde bir kesinlik ve kat'iyet vardır. Mese-lâ, haber vermek (ihbâr) fiili yerine «kaza» kullanıldığında, kesinlikle haber verildiği anlaşılır ki, bu, kullanılan fiilin kök manasından gelmektedir. Müellifin burada «kaza» kelimesi için sıraladığı manalar ise, kelimenin muhtelif semantik alanlarda ve değişik kelime grupları içerisinde kazandığı anlamlardır. Aynı zamanda bunlar, kelimenin lugatlerde yer alan manalarıdır.

Daha sonra Nesefî, «taat ve ma'siyet (günah) lerin hepsi Allah'ın kazasıyla» diyerek bu sözüyle neyi kasdettiğini şöyle açıklıyor : «Bizim bu sözden kastımız, bunların hepsinin Allah'ın yaratması ve tekvini (oldurması) ile olduğudur» (41). Bu açıklamadan müellifin «kaza»yı ne şekilde anladığını ve tanımladığını anlıyoruz. Ona göre kaza, Yüce Allah'ın eşya-yı, zaman ve şartları geldikçe, ilâhî takdire uygun olarak var etmesi ve yaratmasıdır.

(38) Beyit için bkz. Divanu'l-Hüzeliyyin, Birinci Kısım, s. 19.

(39) İsrâ, 17/4.

(40) en-Nesefî, Tabsire, v. 182 b. Nesefînin burada sıraladığı manaları, İmam Mâtürîdî'nin Kitabu't-Tevhid'inde de aynen görmekteyiz. bkz. Kitabu't-Tevhid, s. 306.

(41) en-Nesefî, Tabsire, v. 182 b.

Müellif daha sonra «kader» kelimesinin anlamına geçiyor ve lügatlerde rastlayamayıp, sadece Mâtürîdî'nin Kitabu't-Tevhid'inde (42) ve Neseffî'nin Tabsîre'sinde gördüğümüz bir özel tasnif ile bu kelimeyi tanımlıyor ve şöyle diyor : «Kader»e gelince o iki kısımdır :

1 — (الحال الذي يخرج عليه الشيء) «Bir şeyin ortaya çıkış ölçüsüdür

veya kendisine göre eşyanın yaratıldığı ölçüdür.» Diğer bir ifade ile, eşyanın vaz'olunuş plânıdır. Bu da her şeyi hayır veya şer, güzel veya çirkin, hikmetli veya abes ne üzere ise öylece kılmaktır. Bu her şeyi ne üzere ise o şekilde ve kendisine en uygun olan ölçüyle yapmak olan «hikmet» in te'vilidir. Bundan dolayı biz deriz ki, kâfirin fiilinin yaratılması sefeh (abes, boş, gayesiz, akılsızlık işi) değildir. Yüce Allah :

إِنَّا كُلُّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ) «Muhakkak ki biz, her şeyi bir ölçü ile yarattık.»

(43) buyurmuştur.

2 — (ما يقع عليه كل شيء من زمان ومكان وماله من الثواب والعقاب) «Zaman,

mekân ve kendine terettüp edecek sevap ve ceza bakımından her şeyin kendine göre meydana geldiği şeydir.»

Bu tariflerden birincideki kader, insanın fiillerinde bahis mevzuudur ki, akıllarının takdir edemediği, tasavvurlarının (düşüncelerinin) iyilik ve kötülüğünü kavrayamadığı bir cihetle ortaya çıkmaktadırlar. Yani insan, fiillerinin ortaya çıkış ölçüsünü bilememektedir. Böylece kulların fiillerinin Allah'ın yaratması (ve kaderi) ile meydana geldiği sâbit olmuş oluyor.

İkincidekine gelince, insanların niyetleri, zaman ve mekân itibariyle fiillerini takdire güç yetirememeleri ve ilimlerinin de buna erişememesi sebebiyle, bu yönden de fiillerinin kendileriyle (insanların yaratmasıyla) olması ihtimali yoktur. (44)

Kaza ve kaderle neyi kastedtiğini böylece açıklayan Neseffî bütün fiillerimizin Allah'dan, Allah'ın yaratması ve kazasıyla olduğunu isbatladığını belirtiyor. Böylece kelimelerin tanımları üzerine yazdıkları burada son buluyor. Daha sonra Mu'tezile'nin bu konuyla ilgili kanaatini ortaya koyup, onları cevaplandırıyor.

(42) Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Kitabu't-Tevhid, s. 307.

(43) Kamer, 54/49.

(44) en-Neseffî, Tabsîre, 182 b.

b) Mu'tezilenin Bu Konudaki Görüşünü Serdedişi :

Mu'tezilenin bu konudaki fikirlerini «zannetmek» fiili ile ifade eden Nesefî mu'tezilenin bu konudaki görüş ve delillerinden sadece birini zikretmektedir. Mu'tezilîlerin, Allah'ın küfrü kaza etmeyeceğini, diğer bir deyişle küfrün Allah'ın kazasıyla olmadığını zannettiklerini ve bu konuda Ka'bî'nin (45) şöyle delil getirdiğini beyan ediyor : Küfür Allah'ın kazasıyla (hükmetmesiyle) değildir. Çünkü Allah'ın kazası hak ve doğru olduğu halde, küfür mütefâvit ve bâtıldır. Bundan dolayı Allah küfrü hükmetmez (yaratmaz). (46) Ka'bî bu zanla kalmayıp, kaza ve kaderi büsbütün inkâr etmiştir. Nesefî, Ka'bî'nin inkârını bu ihtimale (zanna) dayalı bulmaktadır. (47)

Ka'bî bu konuda sırf aklî delille kalmayıp fikrini isbât için bir de naklî delil getirmiştir. Onun naklî delili, Rasûlullah'ın şu hadis-i Kudsîsidir :

من لم ير ضي بقضائي ولم يصبر على بلاء فليطلب ريا سوائى) Cenabı Hak : «Kazama

razı olmayan, belâma sabretmeyen kimse kendisine benden başka Rab arasın.» buyuruyor. (48) Eğer küfür de onun kazasıyla olsaydı, ona da razı olmamız gerekirdi. Halbuki küfre rıza câiz değildir. Öyle ise küfür Allah'ın kazasıyla değildir.

c) Nesefî'nin Mu'tezileye Cevabı :

Mu'tezilenin, küfrün Allah'ın kazasıyla olmadığı görüşünü cevaplandıran Nesefî, bu konuda muarızların anlayışta hata ettiklerini beyan et-

(45) Kâ'bî, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud el-Ka'bî (öl. 319/931), Belh'lidir. Kâ'-boğullarından ve mu'tezilenin imamlarından biridir. Aynı zamanda «el-Kâ'biyye» adı verilen mu'tezile fırkasının reisidir, Kelâmda kendine has görüşleri vardır. Uzun müddet Bağdat'ta ikamet etmiş ve Belh'te vefat etmiştir. Kelâma dâir birçok telif eserleri vardır. Kitapları Bağdat ve çevresinde yayılmıştır. (ez-Zirikli, Hayreddin, el-A'lâm, c. IV, s. 189).

(46) en-Nesefî, Tabsire, v. 182 b.

(47) el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr, Kitabu't-Tevhid, s. 307.

(48) Ali el-Kârî, el-Ehâdisu'l-Kudsiyye, s. 6, (11. Hadis). Hadisin metninde

فليطلب kelimesi yerine فليأتس) kelimesi yer almıştır. Aynı

mealde bir hadis-i şerife de Suyûtî'nin Câmi'u's-Sağîr'inde rastladık ki,

من لم ير ضي بقضائي ولم يصبر على بلاء فليأتس اليها غير الله)

) Bu hadis Enes (R.A.)den rivayet edilmiştir. Ve isnâd-ı hasendir, diyor şârih. (el-Azîzî, Ali b. Ahmed b. Nureddin, es-Sirâcu'l-Münîr Şerhu Câmi'u's-Sağîr, c. III, s. 357, Mısır, 1325 h.)

mektedir. Kaza ile kazanın eserini, diğer bir ifade ile fiil ile fiilden hasıl olan eseri birbirinden ayıramadıklarını ve bu yüzden aklı delil getirirken Kâ'bî'nin öncüllerinden birinin yanlış olması, onları kaza ve kaderi inkârâ götürmüştür. Buradaki görüş ve kıyaslarının hatalı olduğunu söyleyen Nesefî şöyle devam ediyor : «Bize göre küfür, Allah'ın kazası değil, Allah'ın kazasının eseri (makzîy) dir. Allah'ın kazası hak ve doğrudur. Çünkü Allah'ın bir sıfatıdır. Kaza, bu manada hikmete uygundur ve doğrudur. Kim küfrü Allah'ın batıl, çirkin ve şer (kötü) kıldığına, bu sıfatlarla yaratmış olduğuna razı olursa, Allah'ın kazasına razı olmuş olur. Kim de buna razı değilse, Allah'ın kazasına razı değil demektir. Bu, Allah'ın gazabını ve azabını gerektiren şeye razı olmamıştır.» (49)

Mu'tezileden Kâ'bî'nin ihticac ettiği (delil getirdiği) kudsi hadisteki kazadan muradın, insana kendi iradesi olmadan isabet eden kaza ve musibetler olduğunu söyleyen Nesefî, muarızının burada da yanlışlığa düştüğünü beyan ederek, Kâ'bî'ye şu şekilde ilzamî bir cevap vermektedir : «Mu'tezileye göre, Cehennemde ebedî kalış, Allah'ın kazasıyladır. Biz Allah'ın kazasına razı olduğumuzu ve bunun keyfiyetini açıkladık. Ka'bî, ya kendisi için buna (yani Cehennemde ebedî kalışa) razı olsun, ya da başka bir Rabb seçsin. Çünkü onlar Cehennemdeki ebedilikten başka ebedilik isbât etmiyorlar. Allah'a.» (50)

Nesefî bundan sonra iki hadis ile kendi tezini kuvvetlendiriyor. Bir taraftan da «insanlar arasında yayılmış ve meşhur olmuş olan bu hadis-i şerifleri Kâ'bî duymadı mı?» diyerek hasmının fikrini ibtal etmeye devam ediyor. Delil olarak getirdiği hadis-i şeriflerden birisi, meşhur Cibril hadisinin bir bölümüdür ki şöyledir : القدر خيره وشره من الله تعالى... «Kader de, hayriyle, şerriyle Allah Teâlâ'dan olduğuna... (iman edersin).» (51)

İkinci hadis-i şerif de şudur :

اربع من كن فيه فهو مؤمن ومن جاء ثلاث وكتم واحدة فقد كفر، شهادة ان لا اله الا الله ،
وانى رسول الله ، وانه مبعوث بعد الموت ، وایمان بالقدر خيره وشره .

(49) en-Nesefî, Tabsîre, v. 182 b.

(50) Aynı eser, aynı yer.

(51) Müslim, Sahih, İman, 1, Hadis No: 8, c. I, s. 37. (Muhammed Fuad Abdülbâkî Neşri), Birinci Baskı, 1955.

10. Hadiste de : «Kaderin tamamına iman etmendir» sözleriyle rivayet edilmiştir. Müslim, Sahih, c. I, s. 40.

«Şu dört şey kimde toplanmışsa o kişi mü'mindir; kim de bunların birini bile gizlerse (kabul etmezse), kâfir olur şüphesiz. Bunlar : Allahdan baş-ka ilah olmadığı, benim Allah'ın Rasulü olduğum, ölümden sonra dirilme-nin gerçek olduğu ve hayrıyla, şerriyle kadere iman etmektir.» (52)

Nesefî, mu'tezileye aklî ve naklî yönden ihtarî ve ilzamî cevabını ver-dikten sonra, konuya daha çok açıklık getiriyor ve kaza ve kader konu-sunda kendilerini kurtarmak için, kaza ve kaderle delil getirmenin doğru olmayacağı üzerinde durarak şöyle diyor : «Adam arzusuna uyanı alacak, işine gelmeyen almayıp terkedecek, bu olmaz. Sonra şu husus ta kes'n-likle bilinmelidir ki, yaratma, irade, kaza ve kaderde hiçbir kimse için özür yoktur. Çünkü bu manalar, onları yaptıkları işlere mecbur etmemişlerdir. Bilakis onlar dilediklerini serbest olarak yapmışlardır. Böyle olunca onla-rın yaptıkları fiillerin yaratılması, irade edilmesi, kazası ve takdiri, fiillerin onlarsız olmadığı, ancak onların içinde meydana geldiği zaman ve me-kânın yaratılması gibidir. Zaman ve mekândan dolayı hiçbir şeyin yara-tılmasının mazur olmadığı ise herkesçe malumdur. Çünkü zaman ve me-kân onların mecburiyetini gerektirmez. İşte burada da durum böyledir. İn-sanlar bir fiili yaparken akıllarına kaza ve kaderden hiçbir şey gelmez ki, ondan dolayı o işi yapsınlar. Yani kaza ve kaderle ne takdir edildiğini bi-lemezler. Bu taktirde kaza ve kaderle ihticac, onları delil getirerek özür beyan etmek bâtil olur.» (53)

Bu açıklamasıyla kaderle ihticac edip, suçu kaza ve kadere yükleme-nin doğru olmayacağını aklî istidlâllerle ve bir teşbihle izah eden Nesefî, aynı zamanda böyle davrananların hatalı yolda olduklarına da dikkat çek-miştir. Nasıl ki, içinde dünyadaki işlerin yapıldığı zaman ve mekânın yara-tıcısı da Allah olduğu halde, zaman ve mekânı yaratmasından dolayı, bu, aleyhinde bir özür olmuyorsa, fiilleri takdir etmesi de böyledir. Çünkü bu da onları mecbur etmez. Kaldı ki hiç kimse hakkında verilen hükmü bil-memektedir. Bilmediği bir şeyle nasıl mecbur olduğunu iddia edebilir. (54)

d) Müellifin Bu Konudaki Görüşü :

Nesefî, kaza ve kader konusuna, insanın fiillerinin yaratılması konu-suyla ilgi kurarak başlamıştır. Çünkü bu konu, insanın fiillerinin yaratıl-ması konusunun bir bölümü gibidir. Nitekim kaza ve kader konusundaki farklı kanaatlerinden ötürü insanın fiillerinin yaratılması hususunda iki zıt görüş vardır. Bir kısım alimler, kaza ve kaderin pençesinden kurtaracağız

(52) Hadisin kaynağını bulamadım.

(53) en-Nesefî, Tabsîre, v. 183 a.

(54) en-Nesefî, Tabsîre, v. 183 a.

derken, insanı fiillerinin mucidi (var edicisi) mevkiine çıkarırken, bazı alimler de bunun tam zıddını savunarak, insanın fiillerinde mecbur bir yaratık olduğunu, kaza ve kaderin de insanı mecbur eden bir etken olduğunu savunuyorlardı. Böylece insanın mes'uliyeti ve mükellefiyeti de ortadan kaldırılmış oluyor. Çünkü insanın, mecburen yaptığı işlerden dolayı Allah tarafından hesaba çekilmesi, Allah'ın adaletiyle bağdaşmaz. Allah, hem bir işi mecburen yaptırıp, hem de failini niye yaptın diye muaheze etmez şüphesiz.

İşte müellif, önce insanın fiillerinin yaratıcısının Allah olduğunu kabul ettirmeye çalışıyor. Bu kabul edilince de, fiillerin oluşuna hükmeden (kaza eden) ve iyi, kötü, güzel, çirkin cinsinden hangisinden olacağını takdir edenin Allah olduğu ortaya çıkar, diyor. (55)

Kaza ve kader kelimelerinin, çeşitli semantik alanlar içerisinde aldıkları manaları sıralayan müellif, Allah'ın kaza ve kaderi dışında hiçbir şeyin olmayacağı, -mu'tezilenin hilafına- küfrün de Allah'ın kazasıyla olduğu fikrini ısrarla savunur. Küfrün Allah'ın kazasıyla olup, insanın bundan mes'ul tutulmasını da şöyle izah eder: «*Her ne kadar bize göre küfür Allah'ın kazasıyla ise de, kendi aleyhinde Allah'ın o küfürle hükmettiği kişi, ona (küfre) razı olmuştur ve ona öyle sarılmıştır ki, ondan ayrılmayı istememektedir.*» (56) Kendi istek ve arzusu ile olan bu hareketinden dolayı sorguya çekilmesinde ise, hikmet ve adaletle aykırı bir yön yoktur. İlâhî hikmet ve adaletin gereği, onun hesaba çekilmesini gerektirir.

Nesefî, insanın, fiillerinin yaratıcısı olarak kabul edilmesinin yaratıcılıkta Allah'a şirk koşmak olacağını ve bunu yapanların kâfir olacağını belirtmektedir. Ona göre bu inanış, *الله خالق كل شيء*) «Allah her şeyin yaratıcısıdır.» (57) âyetine de muhaliftir. Çünkü insanın fiilleri de buradaki «her şey»in içindedir. O halde onları da yaratan Allah'tır. (58)

Kaza ve kaderle ihticac edilemeyeceği üzerinde de ısrarla duran müellif, kulların, fiillerinde hür olduklarını ve mecbur olmadıklarını, hür olmaları nedeniyle de sorguya çekileceklerini beyanla şöyle der: «*Allah insanları, kendilerinden meydana gelecek olanları yani yapacakları fiillerini bilerek yaratmıştır ve bunda insanlar için bir özür yoktur. Bununla beraber*

(55) en-Nesefî, Tabsîre, v. 182 a.

(56) Aynı eser, v. 182 b.

(57) Zümer, 39/62.

(58) en-Nesefî, Ebu'l-Mu'in, Bahru'l-Kelâm, s. 21.

onlar, Allah'ın azabından emin olarak, onun cûd-u keremine itimad edip, yapacaklarını yapıyorlar. Ve yine Allah'ın çok affedici ve bağışlayıcı olduğuna itimad ederek ve taatlarında Allah için bir fayda, günahlarında da bir zarar olmayacağını bildikleri halde istedikleri gibi hareket ediyor, her istediğini yapıyorlar. İşte böylece, kulların fiillerinin kendileri için olduğuna ve o fiillerinde hür olduklarına ve bunun için de bu fiillerden dolayı hesaba çekileceklerine deliller getirdik.» (59)

Kaza ve kader konusundaki görüşünü belirtmeğe çalıştığımız müellif, bizzat kendi ifadelerinden de anlaşılacağı gibi, ne sınırsız bir hürriyet taraftarı ve ne de cebircidir. Bu ikisi arasındaki orta yolun, Ehl-i Sünnet yolunun savunmasını yapmakta ve yeri geldikçe de bu hususta ifrat ve tefrite varanları tenkid edip, onların görüşlerini aklî ve naklî delillerle redetmeğe çalışmaktadır.

N E T İ C E

Asırlardan beri, İslâm'dan önce bile, üzerinde fikir yürütülüp tartışmalar yapılan, insanların kafasını meşgul eden bir konuyu, Ehl-i Sünnet âlimlerinin Mâtürîdiyye koluna mensup birinin kendi eserinden okuma fırsatını bulduk. Yazdıklarını okuyarak, söylediklerini anlamaya ve neleri anlatmak istediğini, nasıl anlatmak istediğini bilmeye çalıştık.

Semantik metodu kullandığı eserinin, ilgili bölümünde müellif şu fikirlerin savunmasını yaparak, doğruluklarını isbat etmeye çalışmıştır :

a) İnsanın bütün fiilleri, Allah'ın yaratmasıylaadır. Allah'dan başka hiçbir kimseye yaratıcılık sıfatı verilemez.

b) Her şey, Allah'ın kaza ve kaderiyledir. Onun dışında hiçbir şey olmaz.

c) Küfür de Allah'ın kazasıylaadır. Ama Allah'ın kazasının kendisi değil, eseridir.

d) Kaza ve kaderle ihticac edilemez. Çünkü kaza ve kader, insanla hiçbir zaman mecbur etmez. Ama insan onun dışına da çıkamaz.

e) İnsanlar, yaptıkları işlerde (kendi fiillerinde) hürdürler. Bundan ötürü de yaptıklarından sorumludurlar ve bir gün mutlaka hesaba çekileceklerdir.